

E. GRINAVECKIENĖ

DAUGPILIO APYLINKIŲ LIETUVIŲ ŠNEKTOS FONETIKA

I. ĮVADAS

a) 1977 m. dialektologinėje ekspedicijoje, vykdytoje Baltarusijos TSR MA J. Kolaso Kalbotyros instituto kartu su Latvijos TSR MA Kalbos ir literatūros institutu ir Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutu, buvo tiriamos Latvijos TSR Daugpilio (lat. *Daugavpils*), Kraslavos (lat. *Krāslava*), Ludzos (lat. *Ludza*), Rezknės (lat. *Rēzekne*) rajonų baltarusių šnekatos. Mūsų uždavinys buvo surinkti Daugpilio rajono pietinės dalies – kairiojo Dauguvos (lat. *Daugava*) kranto baltarusių šnекtoje vartojamus lituanizmus. Daugiausia mūsų buvo dirbtą Skrūdalienos (lat. *Skrudaliena*)¹ apylinkėse (18 km nuo Daugpilio į pietų rytus), ypač Raguliškių (lat. *Raguliški*) ir gretimuose kaimuose. Tę vietų baltarusių šnektoj užrašėme nemaža lietuviškos kilmės žodžių, vietų vardų, pavardžių, lietuviškų posakių nuotrupų². Daugpilio (vietos liet. taria *Daūgpilis*, *Daugpilys*, *Daūgavpilis*, *Daūguvpilis*) priemiestyje Gryvojė (lat. *Grīva*, dabar kairiojo Dauguvos kranto Daugpilio dalis) sužinojome, kad čia dar visai nesenai gyventa keleto vietinių žmonių, mokėjusių lietuviškai³. Gretimoje Kalkūnų (lat. *Kalkūne*; senesni dažniau taria *Kálku.ne*)⁴

¹ Tai, be abejo, lietuviškos kilmės vietovardis. Būga K. (Rinktiniai raštai. V., 1961, t. 3, p. 565) visai pamatuotai jį laiko kilusiu iš liet. *Skrudėlynė* (plg. liet. dial. *skrudėlynė* 'skruzdėlynas').

² Iš lietuviškos kilmės šių vietų vardų visų pirma minėtini kaimų pavadinimai su priesaga -iški, pvz., Bóčiški, Cýriški, Pógiški, Ėniški, Báceriški, Kírliški, Rumaníški, Lýntopóški, Mi-kałiški, Dzírvaníški ir kt. K. Būgos (Būga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 565–566) ir J. Safarevičiaus (*Safarewicz J.* Litewskie nazwy miejscowości na -iszki. — *Onomastica*, 1956, Nr. 2, p. 15) nuomone, kur paplitę vietovardžiai su priesaga -iški, ten – istorinės lietuvių gyventos vietas. Gausu čia ir kitų lietuviškos kilmės topo- ir antroponimijos elementų, pvz., balų ir miškų vardai – Шлапаки, Грынішки, Кімсі и kt., kai kurios senųjų vietinių žmonių pavardės – Сервўць, Мажэйка, Караплон, Лынкўн ir kt. Raguliškių kaime užrašytos taip pat keturių lietuviškų posakių nuotrupos, pvz., *sāke. pasāke*. || *várna šáka, tilvlikis paplikis nimákia* || *pélupe. dēšeru*. 'nulupo dešrą' || *visi šáka, visi krúta, be.larústi bú. lbes skúta* || Tę posakių reikšmę juos pasakę asmenys jau nelabai mokojo paaiškinti. Jie tik sakė, kad taip kalbėję jų seneliai ir tėvai, ypač kai norėjo, kad vaikai nesuprastų kokių slaptesnių dalykų. Čia gyvai vartojami ir kai kurių lietuviškų frazeologizmų vertiniai, pvz., balota ix (plg. liet. *balà jū*); kab ty skicla (plg. liet. *kad tu surágtum*) ir kt. Pastebėta taip pat, kad latviškai užkalbinti šių vietų gyventojai (kalbino latvių kalbininkė filol. m. kand. B. Reidzanė) savo latvių kalboje vartojo nemaža lietuvių kalbai būdingų žodžių, jų formų, vertinių, pvz., *es no pieciem būnu* (plg. lat. *Ik esmu*, liet. *būnū*) mājās; *bērnī atiet* (plg. lat. *Ik atnāk*, liet. *ateīna*) un *palīdz*; *vilciens atiet* (plg. lat. *Ik. pienāk*, liet. *ateīna*) uz staciju ap ēteliem ir kt.

³ Vienas ventinis 75-erių metų Gryvos gyventojas Jānas Jadzvēcius dabar jau buvo nusikėlęs gyventi į gretimą Kūpc̄iškių apyl. (6 km į pietus nuo Gryvōs). Su mumis jis kalbėjo gana gerai lietuviškai. Pateikiame jo pasakota autobiografinę nuotrupą: „*Aš glimi. Grī.vōj || mán' septýnia. sdéšimt pinki mētai || tévas le.tūvis ir móčia le.tūvis || móčia glimi. Žvī.rbliski, tévas – Grī.vōj || su Maska.liánu iš Kal'ktnu. kap sústenkam, tai vis le.tūviškai*“ || Kiti senieji ventiniai Gryvōs lietuvių jau išmirę.

⁴ Būga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 567, išn. 2, nurodo, kad lietuviškai reikėtų vadinti *Kálkuonē*.

apylinkėje (7 km nuo Gryvős į pietus) lietuviškai namie kalba ir save lietuviais laiko nemaža senųjų vietinių gyventojų⁵. Keletas senųjų vietinių lietuvių gyvena ir *Mēdumo* (lat. *Medumi*; senieji dažniau taria *Mēdinas*, dar plg. ten esančio ežero vardą *Mēdinas*)⁶ bei *Smiltynės* (lat. *Smiltene*) apylinkėse. Dėl to ekspedicijos metu buvo tiriamas ir mūsų lankytų Daugpilio apylinkių lietuvių, čia vadinančius bendru vardu *dauguvieši*, šnekta. Tų tyrinėjimų pamatu ir atsirado šis straipsnis.

b) Remiantis K. Būgos ir A. Bylenšteino duomenimis, Daugpilio apylinkėse kairiajame Dauguvoje krante lietuvių gyvenama nuo seno⁷. Šiuo vietų lietuvių šnekta, galima sakyti, iki šiol netyrinėta. Tačiau siek tiek žinių, ypač apie jos fonetiką, yra paskelbęs K. Būga. Jis 1911 m. kartu su E. Volteriu yra kiek tyrinėjės Rezknės rajono Ciskodo (lat. *Tiskādi*) parapijos lietuvių šnektą ir tuos tyrinėjimus paskelbęs. Juose kai kurie Ciskodo šnekto duomenys jo lyginami su Gryvős, Kalkūnų ir Laukesės apylinkių lietuvių šnekto duomenimis⁸. Mūsų tyrinėjimas tik patvirtina ir iš dalies papildo K. Būgos paskelbtus kalbinus duomenis, praplečia žinias ir pateikia naujų faktų apie šiuo vietų lietuvių šnektofonetiką.

c) Tarminiai šios šnekto pavyzdžiai su nežymiomis išimtimis⁹ straipsnyje pateikiamaiprastiniai lk rašmenimis. Šnektoje vartojami trejopo ilgumo balsiai – ilgi, trumpi ir pusilgiai.

⁵ Čia lietuviškai kalba Maskoliūnas Augūstas (83 m.), Maskoliūnenė Jūlija (81 m.), Kergalvys (sako ir *Kiergalvys*, *Kēragalvis*, *Keīgelis*, *Kieīgelis*) Póvilas (81 m.), Kergalvienė Mònika (76 m.), Katkēvičius Antānas (67 m.), Katkēvičienė (apie 65 m.), Igliškà Benediktas (apie 60 m.), Igliškienė Apoliònija (apie 55 m.), abu jų mokyklinio amžiaus vaikai, Gravelys (apie 80 m.), Gravelienė (apie 78 m.), Lapkáuskienė (apie 80 m.), Plečkėnas (apie 75 m.), Jonėnas (sako ir *Jānīna*) Ana (apie 80 m.) ir kt. Jie visi gerai moka ir latvių literatūrinę kalbą bei rusiškai. Mūsų lietuviškai buvo apklausinėti tik Kergalvys, Kergalvienė, Katkēvičius, Maskoliūnenė, Igliškienė. Minėtina, kad Kalkūnai priklauso Laukesės (lat. *Laucesa*) kataliku parapijai, kurios bažnyčioje, žmonių pasakojimu, kas trečias sekmadienis iki 1977 metų buvo giedama lietuviškai. Kalkūnų kaimo kapinaitėse radome gausiai lietuviškų paminklų užrašų, pvz., *Cia Ilys Ona Laureniene Mire 1958* || *Laurenas Antanas* || *Barčys Antanas* || *Cia ilys Barcis Antalukas ir Julietia* || *Barčyene Julja* || *Cia Ilys Graveliania Jieva* || *Gravelis Ignatas* || *Rozalia Isadiene* ||

⁶ Būga K. (Rinktiniai raštai. t. 3, p. 567) šaltinių formą *Meddum* atstato į *Medinā*. Čia lietuviškai kalba vietiniai gyventojai: Masēnas Stasys (74 m.), Smilginys, Liskinys Mikėlis (69 m.), Petrauskienė, Bainasovičienė ir kt. Gretimoje Smiltynės apyl. (6 km nuo Medumo į šiaurės vakarus) mūsų buvo apklausinėta vietas lietuvių Vérdanienė (taria *Vierdaniene*.) Anėlė (70 m.) ir jos brolis Liskinys Prānas (57 m.). Palyginimui apklausinėti ir du Igliškių mokyklinio amžiaus vaikai.

⁷ Žr. Būga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 563–568, taip pat p. 99–100; žr. dar Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1882, S. 5–10, 172, 390. Žinoma, tai turėtu būti patikrinta naujausių kalbos mokslo, archeologijos ir etnografijos tyrinėjimų duomenimis.

⁸ Žr. Būga K. Rinktiniai raštai. t. 3, p. 570–572; dar žr. ten pat, p. 88, 96, 97. Mums ypač reikšminga ir aktuali K. Būgos čia (p. 571) pasakyta mintis, kad „Ciskodo lietuvininkų šnekta beveik niekuo nesiskiria nuo Gryvős, Kálkuonės (Kalkuhnen) ir Laukesės apylinkės šnekto“, „pateikianti pačių pirmųjų apibendrintų duomenų ir apie mūsų tiriamą Daugpilio apylinkių lietuvių šnektą“.

⁹ Platus neįtemptas balsis *e* tarpinis tarp *e* ir *a* žymimas *œ*; silpnai labializuotas neįtemptas *o* rašomas *ɔ*; po sukietinto *l* suužpakalėjės *ē* žymimas *ɛ*; vidurinės eilės balsis *i*, atsiradęs iš *ę* po kieto *l*, žymimas *ü*; priebalsio minkštumas žymimas kableliu, rašomu tokį priebalsį žymintčios raidės dešiniajame šone aukštai; pavyzdžių variantai skiriami statmenu brükšniu; tarminio sakinio gale dedamos dvi lygiagretės; tarp pavyzdžių skyrybos ženklai – kablelis ir taškas kablelis – kaip lk.

Kadangi priegaidės čia, atrodo, skiriamos aiškiai, kirčiuoto balsio ilgumą visų pirma rodo jį žyminti raidė (pvz., é, ē, y, ī, ū, u) ir atitinkamos priegaidės ženklas (pvz., iúza.las ‘ąžuolas’, búva, ‘buvo’, skiēdà ‘skiedra’), tik kirčiuoto tvirtapradžio i, u+l, m, n, r dvigarsio pirmojo sando pusilgumą (kaip ir kiekvieno ilgojo nekirčiuoto balsio pusilgumi) rodo taškas, dedamas jį reiškiančios raidės dešinajame šone žemai (pvz., kí.lpa, bú.rtai, gi.ví.nte.). Nekirčiuoto balsio ilgumą, išskyrus é, y, ī, ū, u (jie taip ir rašomi), rodo brūkšnys, rašomas virš jų reiškiančios raidės (pvz., knygél̄ ‘knygelę’). Neaiškių tarminiu pavyzdžių reikšmė aiškinama kabutėse (pvz., ušákla.t’ ‘užauginti’).

II. PRIEBALSIAI

1. Senųjų *dj, *tj junginių tarimas

Daugpilio apylinkių lietuvių šnekta priklauso rytų dzūkams. Tą jos ypatybę pirmasis yra pastebėjęs bei konstatavęs K. Büga¹⁰. Nors kalbiniu atžvilgiu šnekta maždaug vienalytė, tačiau tam tikrų tarties skirtumų ir svyrapivimų čia pasitaiko. Labiau jie ryškūs tik iš pačių seniausių šnekotos atstovų ir jaunimo kalbos¹¹. Taigi ir dzūkavimas čia nėra visai nuoseklus. Nuoseklesnis ir ryškesnis jis senosios kartos lūpose ir senesniuose, šnekta labiau įprastuose žodžiuose, pvz., kniúpscia, mēldzias, glūdzia.s ‘lygios, tiesios’, pú.nciu., pú.nicia.te. || Jaunimo kalboje, ypač naujesniuose žodžiuose, jo dažniausiai ir visai nėra, pvz., dvīračia., trupučiuku., va.ke.čiai, pámečiau || Ir senimo kalboje pasitaiko, kad ta pati forma to paties kalbėtojo lygiagrečiai gali būti pasakoma dzūkuojant ir dzūkavimo atsisakius, pvz., cia.naī | čia.naī; plaūciai, kičiai | mēdžiai; jaunūciam | mažiūčiam, mažiūčiai; staciaū, arciaū | skaiciāu; atāvercia, suláidzia | paláidžia, pripučia || Apskritai imant, kiek dėsningesnis dzūkavimas mūsų konstatuotas prieš supriekintą a, ypač tariamosios nuosakos vns. I a. formose, pvz., matýcia, na.récia, negailécia; īšvercia, nupláudzia ‘nuplauna’; trecià; duñcia. ‘danties’, žōdzia.; saldzia.s, gárdfzia.s; dzia.věna. ‘džiovino’; dzia.ví.ntas, bet tik griñčià ‘gryčia’, griñčia.s || Daug retesnis *tj, *dj > c, dz prieš supriekintus ai, au, o, uo, pvz., kve.ciai, dziaūgias, áudziau, pradziōs, paciōj, kve.ciuōs, bet va.ke.čiai, apsivedžiau ‘vedžiau’, pakraščiuōs, plg. dar paukščiukùs, viščiōkùs ‘vištelius’, tičiōjas ‘tyciojasi’, suváikščia.jit ‘suvaiščiokite’. Rečiausiai dzūkuojama prieš supriekintus u, pvz., paciūs, peciūs, giřdziù, sudziūvus, kve.ciū, bet tik ma.čiute., mergýciu., baldgūdžiu. ‘baltarusių’, périnčiu. ‘praéjusių’, prieža.džiu., šviñčiu., minūčiu., vérduńčiu., skačius, gréčium ‘greta’. Sutrumpėjusioje bendraties galūnėje dzūkavimas vos bepastebimas, pvz., nuskúsc‘, nēšč‘ (< nešč dėl progresyvios š asimiliacijos), bet tik gi.ví.nt ‘gyventi’, pridzia.ví.nt, ge.dót, paláist‘, taip pat ir nusirāminte. ‘nusiraminti’, aīte. ‘eiti’ ir kt. Dabar jau beveik visai nebedzūkuojama prieš kiekvieną šnekotos i, y, ie, in, pvz., gařdi, paspáudi, dýkas ‘tuščias’, gaidýs, mótna, de.dútis ‘senelis’, sédì, ažudí.rpt‘, ú.ntis ‘antis, antys’, gimdýsena (plg. lat. dzemdëšana) ‘gimdymas; paršiavimasis’, vidutlinis, šimtline.s ‘arai’, stötis, netýras (plg. lat. netīrs) ‘nešvarus’, nepatiňka, atlaidit ‘paleiskite’, pridigs ‘pridygs’, artie ‘arti’, diēvas, netiēsà, diēla.s

¹⁰ Žr. Büga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 571.

¹¹ Tarties skirtumai išryškinami nagrinėjant kiekvieną fonetinę šnekotos ypatybę atskirai.

‘vidurių kirmėlės, askaridės; tokia vaikų liga’, *diēnā*, nors vis dėlto pasitaikė išgirsti ir *cī.nsta* ‘tinsta’, *clkras* šalia dažnesnio *tikras* (pavyzdys su *c* užfiksotas ir magnetofono juostoje Nr. VIII^L, saugomoje Lietuvių kalbos ir literatūros institute). Tačiau kad ir šiuo atveju seniau čia dzūkavimas bus buvęs visai dėsningas¹², gerai rodo visų pirma šių vietų ezero vardas *Skirscinys* (kai kas taria ir *Skiršcinis*) <*Skirstinys* (galimas daiktas, ir Skrūdalienos apylinkių kaimo vardas Dzīrvaniski), tokie šnektoje vartojami žodžiai, kaip *išč.nsta*, *viščenā*, *arkliarūgščis* ‘arklinė rūgštynė’ (<*išcinsta*, *višciena*, *arkliarūgšcis* dėl progresyvinės š asimiliacijos) bei čia turimi hipernormalizmai *va.ke.čys* (<*va.ke.cys*) ‘vokietis’, *tūkstunčis* (<*tākstuncys*) ‘tūkstančiai’. Dzūkavimo niveliacijai, ypač prieš balsi *i*, daugiausia įtakos greičiausia bus turėjusi čia visų gerai mokama latvių literatūrinė kalba, kuriai panašus fonetinis reiškinys nebūdingas¹³. Kartu pastebėtina, kad *tv*, *dv* virtimo *cv*, *dzv* atveju šnektoje visai nekonstatuota, pvz., *pusdvi.līkis* ‘pusdylikas’, *tvižtus* ‘tvirti’. Labai retai pasitaiko, kad vietoj tarmiškojo *c* ar norminio *č* tariamas ir minkštasis *t*, pvz., *retiaū* / *rečiaū* (dž.), *staciaū* / *staciaū* (dž.). Tai, galimas daiktas, greičiausia to paties kamieno kitų formų analogija. Antra vertus, gal tai galėtų būti ir koks netipiškas hipernormalizmas.

Garsažodinės kilmės ir svetimžodžių č šnektoje paprastai išsaugomas, pvz., *čiu.lba*, *čiupūlis* ‘kas čiupinėjasi’; *pētni.čia* ‘penktadienis’, *punciāka.s* ‘kojinės’, *võrčiukas* ‘ilgabranktis’, *telīčia.s*, *skle.nīčia.s* ‘stiklinės’, *či.staciēlas* (plg. br. чыстацел) ‘ugniažolė’, nors *pēcius* (šalia dažnesnio ir īprastesnio *pēcius*).

2. Kitų priebalsių junginių su *j* tarimas

Priebalsių junginių j šnektoje paprastai yra išnykës, suminkštindamas prieš save priebalsi, tik žodžio pradžios *bj*, *pj* visada sveiki, pvz., *bjaūrūs*, *spjaut'*; *bū.lbiu.*, *kaltybiu.*; *laibiaū*, *pātepiau*, *lškepiau*; *keliū*, *negaliū*, *aplūpilia*, *nēmi.lia* ‘nemyli’; *žēmiu.*,

¹² K. Büga, teigdamas, kad Ciskodo šnekta beveik nesiskirianti nuo Daugpilio lietuvių šnekto, nurodo, kad čia dzūkuojama tik pagal vieną ypatybę: *ciā*, *svēcias*, *marciōs*, bet *marti*, *tikras* (Büga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 571). Tą K. Bügos mintį kartoja ir Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 139. Mūsų pateiktieji Daugpilio lietuvių šnekto dzūkavimo atvejai patikslina ši teiginj ir leidžia tvirtinti, kad čia, kaip ir didžiojoje rytu dzūkų šnekų dalyje Lietuvoje, iš seno buvo dzūkuojama pagal abi ypatybes, tik antroji jų jau ir K. Bügos tyrinėjimo metu, matyt, bus buvusi visai neryški, niveliavusis, o pastaruoju laiku téra išlikę tik kai kurių jos reliktų.

¹³ Pažymétina, kad tiriamosios lietuvių šnekto plote mums nepasitaiké rasti vietinių gyventojų, mokančių latvių aukštaičių (lat. *augšzemnieku*) šneką (pagal latvių kalbos tarmių suskirstymą šios vienos priklauso latvių aukštaičių tarmeji). Iš senųjų vietinių gyventojų niekas neprisimena ir iš prosenelių nėra girdėję, kad kada čia būtų buvę kalbama latvių aukštaičių šnekta. Prieš karą oficialioji šio krašto žmonių kalba buvo latvių literatūrinė. Ja buvo mokoma mokyklose, todėl visi vietiniai gyventojai (ir nebaltais) tik ją (o ne latvių šneką) gerai yra išmokę ir, reikalui esant, varstoja. Kad latvių vietine šnekta kalbančių čia iš tikro nėra, matyt iš latvių dialektologų darbų. Sakysim, kartografuojant latvių šnekų fonetikos, gramatikos ir leksikos ypatybes, Laukesos (punkto Nr. 456), Demenės (p. Nr. 460), Skrudalienos (p. 457) ir gretimų punktų duomenų vietoje žemėlapiuose téra dažniausiai tuščios démés (žr. Рудзите М. К. Латышская диалектология (Фонетика и морфология). Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рига, 1969. Карты № 4,6–9, 13–16, 23, 26, 32, 33; Лаумане Б. Э. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. — В кн.: Контакты латышского языка. Рига, 1977. Карты № 1, 8, 10, 11, 16.

latviām; šiuñdie ‘šiandien’, *gelažlnia.*; *kiřviù, turiù, kēturia.s; miřsiù, nuskiñdusiu, unksti.vòsias* ‘ankstyvias’; *pirmasiai* ‘pirmasis’; *apsigr̄šiù; gr̄žiam* ‘gr̄žiam’, *žiu.rēk, nuvažiúosim* || Pasitaiko atvejų, kad ir žodžio galūnėje junginiai *bj, pj* tariami sveiki, pvz., *kv̄epja* ‘kvepi’, *šlāpjia* ‘šlapia’, *grīebja* ‘griebia’, *gr̄ebja* ‘gr̄ebia’.

Pastaruoju metu šnekoje pastebima tendencija prieš iškritusį į kietinti kamiengalio *v*, kaip ir kai kuriose Lietuvos pasienio bei gretimose latvių kalbos šnektose¹⁴, pvz., *prōte.vai* ‘protėviai’, *le.tuvū* ‘lietuvių’, *su le.tuvū* ‘su lietuviu’. Formos su kieku kamiengalio v ryškesnės jaunimo ar lietuvių kalba kiek primiršusių žmonių lūpose, o šnektos senimas taip paprastai netaria.

Pastebétina, kad po *j* ar suminkštintu priebalsiu einantis balsis *a* bei dvibalsis *ai* priešakinamas šnekoje neišvirsta į *e(ei)*, pvz., *séjai, gr̄ebja, gr̄žiam* ||

3. Priebalsio / tarimas

Šnekoje / prieš *e, ē, é* ir *ei* paprastai kietinamas. Balsis é (jis būna tik kirčiuotas) visose žodžio pozicijose po sukietėjusio / išvirsta liežuvio vidurio *e*, pvz.: *pléšia, pléniu., guléte., vabuolēliai* ‘vabaléliai’, *paslégia, tilék* ‘tylék’, *glēbi., mi.léja., našlē, ža.léj, pu.s-lēs, ža.lém* || Tais atvejais, kai dėl latvių lk įtakos kirtis iš kirčiuoto lē atitraukiamas į žodžio pirmajį skiemenu, likęs be kirčio lē nevirsta į la ir netrumpėja, pvz., *gailēcia* ‘gailéčiau’. Tai rodo, kad latviškas kirčio atkėlimas į žodžio pradžią visai naujas šnektos reiškinys. I e kirčiuotas šnektos é išvirsta ir stovėdamas po / ir kito priebalsio, pvz., *papilvē, gelbék, kalbék*.

Kiekvienas šnektos *e* (ir dvibalsye *ei*) po sukietėjusio / išvirsta *a, pvz., lāsa, vař-lās* ‘varles’, *pu.slāla.s* ‘pūslelēs’, *ku.lālis* ‘külelis’; *išlāidžiau* ‘išleidau’, *paláide*. ‘paleido’; *kōlai* ‘kol’, *atlaidit* ‘atleiskite, paleiskite’; *avēla*. ‘avis’, *kipēla*. ‘milžtuvélė’, *kiela*. ‘kielé’, *pirmāde.la., vařla.s, kakēla.s* ‘speneliai’, *skiedēla.s* ‘skiedrelės’, *vadēla.s* ‘vadžios’, *sápo.kla.s* ‘sūpuoklēs’, *kiřme.la.s, vařla.s* ‘veislēs’, *āgla.m, ka.jēla.m, bró-la.nas* ‘brolénas’. Užrašyta atvejų, kur / prieš *e, é* nekietinamas, pvz.: *lēpšai* ‘lepšės, tokie grybai’, *klēvas*¹⁵, *gēle.s* ‘gélės’, *klepsēt, plepējimas* ‘puškéjimas’ (: *kōše.s ple-pējimas*), *Plečkēnas* (pavardė). Nesukietintas / ir prieš šaknies sveiką dvigarsį *en, em* žodžiuose *leñda, lenkám, lenkaís, leñktas, iš leñgva., sugleñba, pleñtas* bei prieš *in < en* žodžiuose *lintà* ‘lenta’, *lintēla.s, Linkijōj, nesiliñkia, liñk* ‘lenk, gink, saugok’, *lingviaū*¹⁶. Prieš *e* ir kitą priebalsį / kartais ketas, pvz., *kulnāliai* ‘kulneliai’,

¹⁴ Plg. Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). V., 1970, p. 27; Ancītis K. Aknīstes izloksne. Rīgā, 1977, p. 123.

¹⁵ Plg. ir visų kitų rytu aukštaičių šnektų, kietinančių / prieš *e*, formą *klēvas*, kilusią greičiausiai iš *kliavas* (žr. Büga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 90; Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija, p. 160), taip pat lat. *klavas* ‘klevas’.

¹⁶ Skrūdalienos baltarusių šnekoje, kaip aukštaičiai minėta, mūsų užrašyti lietuviškos kilmės tikriniai vardai – pavardė *Лынкун* ir vietovardis *Лынтопишк*, be abejo, yra lietuviškų tarmiškų formų *Linkūnas* (< *Lenkūnas*), *Lintópiškai* (< *Lentópiškai*) slaviški perdirbiniai. Kad lietuviški žodžiai ir vardai slavėdami turi tendenciją kietinti šaknies /, matyt ir iš kitų baltarusių šnektose vartojamų lituanizmų. Stai Švenčionių apyl. upelis ir prie jo jau Baltarusijos TSR Pästovių raj. esantis miestelis lietuviškai švenčioniškai vadinami *Liñtupis* (lk *Leñtupis*), t. y. su minkštu /. O jau paties Lentupio apyl. baltarusiai ir oficialūs dokumentai (žemėlapiai, vietų vardų žodynai bei s-

kalnaliukas 'kalnelis', bet *balsvēsne.s* || Sukietintas *I* yra ir prieš žodžio galos -i < *-ēn, *-ēn. Po šio *I* čia visada tariamas vidurinės eilės balsis *u*, pvz., *kni.gelbū*, *kiaūlū*; *galbū* 'gale'; *žōlbt.* 'žolę', *vinēlbt.*; *prišālbū.s* 'nušalęs', *nejišbālbū.s*, *užpūolbt.* 'užpuolę', *prižēlbū.* ||

Žodžio kamiene *I* minkštumas prieš šnekto *in < en* ir sveiką *en* (jo atvejus žr. p.233) ir jo kietumas toje šnektoje prieš žodžio galos -i (< *-ēn, *-ēn) rodo, kad *I* kietėjimo ir *en > in* eiga abiems atvejais skyrési. Žodžio kamiene dvigarsio *en* pirmasis sandas čia, kaip ir daugelyje kitų rytu aukštaičių gretimų šnekto dėl asimiliuoamosios antrojo sando, priebalsio *n*, įtakos gana sparčiai siaurėjo¹⁷. Dėl to, taip siaurėdamas, šis *en* dar prieš *I* kietinimo pradžią išvirto į *in*. Atėjus *I* kietinimo laikui, prieš šį *in* (< *en*) sąlygų kietėti *I* jau nebebuvo, ir jis šioje šnektoje išliko minkštasis. Žodžio gale *-len raida iš esmės kitokia. Čia šiaip ar taip jau turėjo būti prasidėjusi galūnių (ypač akūtinių) redukcija ir senųjų tautosilabinių dvigarsių nykimas. Todėl galūninio dvigarsio *en* pirmasis sandas (balsis *e*), daug mažiau veikiamas dėl galūnių redukcijos susilpnėjusios antrojo sando (riebalsio *n*) asimiliacijos, siaurėjo daug lėčiau negu kamiene. Su tokiu apsiaurėjusiu, bet į *i* dar neišvirtusiu pirmuoju sandu (balsiu *ə*) dvigarsis *en* čia ir bus pasitikęs *I* kietėjimą¹⁸. Tuo būdu toks dvigarsis (*en*) dar tebeturėjo sąlygas, leidusias prieš save esančiam *I* kietėti. Pats to kietėjimo paveiktas *en* išvirto į *en*, kurio *e*, vis labiau nykstančio *n* silpniau tebeveikiamas, palaipsniui toliau siaurėjo, išvirsdamas ne aukštutiniu *i*, o vidurinės eilės balsiu *u*.

Antra vertus, galūnės *-btū* galbūt galėtų būti ir tu pačių žodžių kitų formų analogijos rezultatas: pagal *ža.lē*, *sáula*, ir *žōlbt.*, *sáultb.* ||

Veiksmažodžių būtojo kartinio laiko III a. kamiengalis *-la.* (< *lē, lk lē) šnektoje greičiausiai analogiškai yra paveikęs vns. I ir II a. kamiengalius bei atitinkamai išvertęs į *-lau*, *-lai*, pvz., *acikēlau* 'atsikėliau', *papūolau* 'pakliuvau', *papūolai* 'pakliuvai'. Kita vertus, tai galėtų būti ir latvių lk būtojo laiko ē-kam. veiksmažodžių morfologijos įtaka, plg. lat. *veda* 'vedé', *vedu* 'vedžiau', *vedi* 'vedei', dar plg. mūsų tiriamosios šnekto formą *pērvēdau* (< *pervedjau) 'išverčiau' (dėl semantikos plg. rus. переводить 'išversti'), atsiradusią greičiausia lat. lk morfologijos įtakoje.

Svetimžodžių *I* prieš *e*, ē šnektoje nekietinamas, pvz., *davlēnija* 'spaudimas', *ka-lēda.s* 'kalēdos', *kazlēnas* 'toks grybas', *klebōnas*, *klēvas* (plg. br. хлеў) 'tvartas', *pakalēnija* 'karta', *palēkas* 'lenkas', *plēmai* 'dēmēs', *skle.nýčia.s* 'stiklinės', *sklēpas*

---

rašai ir pan.) upelį vadina Лінтулка, Лінтул, miesteli — Лінтулы, t. y. su kietu *I*. Taigi *I* kietumas šiuo, kaip ir Лынкӯn, Лынтопiški atveju, yra neabejotinas lietuviško žodžio slavėjimo rezultatas.

Kad tik dėl slavėjimo lietuviško žodžio *I* gali būti kietai tariamas prieš kiekvieną *in*, gerai rodo Lazūnų lietuvių šnekto mūsų užrašyti atvejai, pvz., *isłbūc'* 'išliisti', *isłūzdzinēj'* 'išlišdavo', *isłbūndo* 'išlindo'. Pačios lietuvių kalbos faktais tokio šių žodžių *I* kietinimo nieku būdu nepaiškinsi. Tai, be abejo, tik baltarusių adstrato rezultatas.

¹⁷ Žr. Kazlauskas J. Baltų kalbų pakitimų santykinių chronologijos nustatymo galimybės ir ribos. — *Baltistica*. I priedas, 1972, p. 84; Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *-an* junginių pirmojo dēmens slavėjimo. — Ten pat, p. 227—228; Grinaveckis V. Dėl *-ān atitikmenų liet. *-ā kam. vardažodžių ir įvardžių galūnėse kilmės. — LKK, 1978, t. 18, p. 127, 135.

¹⁸ Plg. Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika. — LKK, 1960, t. 3, p. 43.

‘rūsys’, *tūpeles* (plg. lat. *tupeles*) ‘bateliai’, *vaspalēnija* ‘uždegimas’. Vadinasi, šios svetimybės šnektoje paplitusios palyginti neseniai.

Kietą *l* pasitaikė išgirsti ir žodžiuose: *Suvalkija.j* ‘Suvalkijoje’, *alksnis*, *žvilgsnis*¹⁹.

Šnektoje tam tikrais atvejais skirtingai nuo lk *l* pasitaiko nesukietintas:

a) Liepiamosios nuosakos formų (su formantu *k* ir be jo) vns. II a. kamiengalyje, pvz., *jiškū.l'k* / *jiškū.l'* ‘iškulk’, *sumál'k* / *sumál'*, *pí.l'k* / *pí.l'*;

b) Žodžio galūnėje atskiruose tarnybiniuose žodžiuose, pvz., *atgal'*, *děl'* (plg. lat. *děl*), *gál'* (ir *gál*), *kāde.l'* (plg. lat. *kādēl*) ‘kodėl’, *teguł'*, *věl'*;

c) Atskiruose žodžiuose prieš kitą kietą priebalsį ar jų grupę, pvz., *žal'sva.s* ‘žalsvos’, *Kal'kúnai* ‘Kalkūnai’ / *Kálku.ne*. ‘Kalkūnė’;

d) Svetimžodžiuose, pvz., *bál'ka* ‘sija’, *bú.l'ba.s* ‘bulvės’, *butel'kōs* ‘buteliuose’, *kastrú.l'ka.n* ‘puoduke’, *kul'kōs* ‘kulkos’, *va.sí.l'ka.s* ‘rugiagélės’. Pastaruoju atveju minkštasis *l* į šnektą bus atėjęs kartu su pačiu skoliniu.

4. Kitų priebalsių kietinimas ir minkštinimas

Šnektojas jaunesnių žmonių tartyje pastebima tendencija prieš *i*, *ie*, *e*, *ia* atskirais atvejais kietinti *r*, *s*, *š*, *v*, *ž* ir afrikatas *c*, *č*, nors daugelyje kitų žodžių tie patys priebalsiai analogiškoje pozicijoje tariami minkštai. Mūsų pastebėti šie žodžiai su kietai tariamais priebalsiais: *cérui* ‘carui’, *dukře* ‘duktė’, *duňkča*. ‘stogo’, *graběstai* (*greběstai*, sn.), *inžt̄niērus* ‘inžinierius’, *kōšty*. ‘košė’, *lěpsai* ‘lepšės’, *mašči.nka.s* ‘mašinėlės’, *Papušē* ‘vietos pavadinimas prie Kalkūnų’, *paséta*, *pasisēs*, *pre* (greta *pri*) ‘prie’, *rōžbi* ‘rože’, *rōže..*, *sékla*, *sāserb̄s* (*sēseris*, sn.) ‘seserys’, *séja*, *vaīsla.s* ‘veislės’, *varút'* ‘varyti’, *žv̄na..*, *šaurē* ‘šiaurė’, *št̄fero*. ‘šiferio’, bet *atāveže..*, *āžeru..*, *jiše.jaū* ‘išėjau’, *maišēlis*, *na.rēcia*, *nūmuše..*, *reikia*, *rūdame.se.s*, *senātve..*, *šeimýna*, *šeši*, *šešiās*, *še.sēsne..*, *unsispýre*. ‘išispyrė’, *užēja*. ‘užėjo’, *veřšiai*, *viēšiakelia*. ‘vieškelio’, *žēme*. ir kt. Toks priebalsių kietinimas daugeliu atveju greičiausiai naujas, šnektoje vos bepradedantis įsigalėti fonetinis reiškinys, sukeltas, be abejo, gretimų kontaktuojančių šnektų – latvių, baltarusių, rusų²⁰ – fonetikos įtakos. Tačiau žodžiuose *krakenař* ‘krekenos’, *skrāgžde.s* ‘kregždės’, *mēnasi*. ‘mėnesi’, *priragējau* ‘prisižiūrėjau’, *rāgis* ‘atrodo’, *sānas*, *saněliai* ‘seneliai’, *sānis* ‘senis’, *sanýste*. ‘senatvė’, *sūsani* ‘pasensta’ priebalsiai, kaip ir gretimose lietuvių šnektose Lietuvoje, matyt, iš seno kietinami visų šnektojas atstovų.

Senesnių žmonių tartyje čia pastebimas ir ne visai nuoseklus kai kurių žodžio galio priebalsių tarimas minkštai:

1) Antrinės galūnės priebalsis dažniausiai minkštasis, pvz., *aīn'* ‘eik’, *jiṁ'* (šalia *pajiṁ*) ‘imk’, *nēš'* ‘nešk’, *pame.gén'* ‘pamēgink’; *mán'*, *kasdiēn'*, *pa.piět'*;

¹⁹ Latvijos valstybinio P. Stučkos universiteto prof. dr. M. Rudzytės tvirtinimu, ir latvių kalboje, o ypač jų aukštaičių šnektoje, šiuo atveju tautosilabinis *l* ištariamas daug kiečiau negu kitose pozicijose.

²⁰ Analogiškoje pozicijoje šie priebalsiai kietai tariami ir visose kontaktuojančiose – slavų ir latvių aukštaičių – šnektose.

- 2) Senesnių žmonių kalboje *t* minkštasis esamojo laiko padalyvių galūnėje, pvz.: *sākunt*, *žlnunt* (šalia *gi.vēnunt*, *dabōjunt*, *nj.*, *dž.*);
- 3) Šnektais naujuose žodžiuose kartais minkštai tariamas ir šaknies *ž*, pvz., *žeīzdu*. ‘žaizdą’, *žeīdžia* ‘žaidžia’.

5. Priebalsio pridėjimas (iterpimas), iškritimas (nukritimas), išnykimas

Žodžio pradžioje prieš *i*, *ie* beveik dėsningai pridedamas *j*, pvz., *jiīgi* ‘irgi’, *jlskuta*, *jilsta*, *jimtū*, *jī.lgas*, *jīsimi*, *jiena*, *jieška.ja*. ‘ieškojo’, tačiau vietovardžiuose tokio pridėjimo nėra (: *Ilgis* ‘ežero vardas’). Greičiausiai dėl analogijos *j* pridedamas ir suprievišmėjusio senojo vietininko *namō* galūnėje: *namōj*, plg. *ailiōj* ‘eilėje’.

Pastebėta, kad *j* pridedamas ir gretimos baltarusių šnektose kai kurių žodžių pradžioje prieš *i*, pvz., iñndykám (< iñdykam) ‘kalakutams’.

Paprastai *j* įterpiamas ir tarp dviejų balsių skiemenu sandūroje, pvz., *pasijí.lga*. ‘pasiilgo’, *pasijiñis*, *pājilsis* ‘poilsis’, *ažūje.me*. ‘užémé’, *nujiñt*, *neprisljima*, *nejišgýda.ma*, *nejiseñsi* ‘neišsiversi’.

Tarp *u* ir *e* pasitaiko iñspraustas *v*, pvz., *nuvēja.m* ‘nuéjome’, *suveñnam* ‘sueiname’.

Žodžio pradžioje pasitaiko *s* pridėjimo, pvz., *skrāgžde.s* ‘kregždés’, *stvēre.s* ‘tvé-rési’.

Kai kurie svetimžodžiai, prasidedantys balsiu *a*, tariami trejopai: su pridėtiniu *g*, *h* ar *ir be jo*, pvz., *arbōtu*. (*sn.*, *dž.*) / *garbōtu*. / *harbōtu*. (*nj.*, *rt.*), *armōšku*. / *gar-mōšku*. / *harmōšku*. ‘akordeoną’.

Būtojo kartinio laiko vns. I a. formoje veiksmažodžių šaknies ir priesagos -éj- šnektoje yra linkęs iškristi, nors rečiau pasitaiko ir pilnosios formos, pvz., *nediáu* ‘nedéjau’, *pradiáu* ‘pradéjau’, *padiáu* ‘padéjau’, *negaláu* ‘negaléjau’, *nena.ráu* ‘nenoréjau’, *neragiáu* ‘nemačiau’, *raviáu* / *ravéjau*, *ma.kiáu* / *ma.kéjau*, *mi.láu* / *mi.léjau*, *praguláu* / *praguléjau* || Formos *mi.láu*, *guláu* ir kt. rodo, kad -éj- iškritimas yra palyginti nesenas, jau po junginio *lē* šioje šnektoje sukietėjimo, panašiai kaip ir kai kuriose kitose paribinėse lietuvių kalbos šnektose²¹. Kitų šio laiko asmenų formos tokios pat, kaip *lk*, pvz.: *ma.kéjai*, *ma.kéja*, *ma.kéja.m*, *ma.kéja.t* ||

Vyriškosios giminės daiktavardžių vns. vietininko formų *j* paprastai nukrinta su visu skiemenu, pvz., *Daūgavpili*. ‘Daugpilyje’, *undený* ‘vandenye’, *pavakarý* ||

Duslusis priebalsis morfemų sandūroje prieš skardujį, kaip ir kitur lietuvių šnektose, dėl regresyvinės asimiliacijos visada suskardėja (pvz., *trizdešimt*), skardusis prieš duslųjį – suduslėja (pvz., *dī.rpk*). Priebalsiai *š*, *ž* atsidūrę prieš *s*, *š*, šnektoje išnyksta (pvz., *aslikrecia* < *ažsikrecia* ‘užsikrečia’, *islvede*. < *išsivede*., *lšauke*. ‘iškvieté’).

6. Ivairūs priebalsių pakitimai

Priebalsis *n* prieš *b*, *p* visada išvirtęs *m*, pvz., *um burōkais*, *um púse.s*, *um piētu..*, *um pečiū* ||

²¹ Plg. Grinaveckienė E. Kai kurios Apso termės būdingesnės ypatybės. — Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai. A serija, 2(9), 1960, p. 177.

Greičiausiai dėl latvių kalbos įtakos priebalsis š kai kuriuose žodžiuose kartais yra išvirtęs *s*, pvz., *svarū* 'švaru', *svariai* 'švariai', *is kur* 'iš kur', *lātviskai* 'latviškai', *le.tūviskai* / *le.tūviškai*, *iseīna* / *išeīna*, *as* / *aš* ||

Priebalsis *h* šnektoje retas ir pasitaiko paprastai jaunimo kalboje, plg. *harmošku*. atvejų. Šiaip vietoj jo dažniau turimas *g*, pvz., *gichtāru*. 'hektarą', o kartais *h* visai nūmetamas, pvz., *araūs* (< vok. *heraus*) 'lauk'.

Pasitaiko, kad šnekto svetimžodžiuose vietoj žodžio pradžios *j*, *r* kartais tariamas priebalsis *l*, pvz., *lubiléiny* (< iobiléйны, priebalsių regresyvinė asimiliacija) 'jubiliejinis', *lādu.ga* (< raduga) 'vaivorykštė'.

III. BALSIAI IR DVIGARSIAI

1. Trumpieji balsiai

a) Senieji trumpieji žodžio kamieno kirčiuoti *a*, *e* šnektoje paprastai ilgi, pvz., *nāmas*, *nēša*. Skirtingai nuo lk šnekto *a*, *e* yra pusilgai (mūsų ausiai, jie mažai skiriiasi nuo ilguju) veiksmažodžių priešdēliuose, dviskiemenių veiksmažodžių bendratyje bei iš jos padarytose laikų formose, įvardžiuose *mano*, *tavo*, *savo*, aukštesniojo laipsnio būdvardžių formose, pvz., *kāste..*, *kāzdamas*, *nēste..*, *ištēpt'*, *nēneša*, *atāneše..*, *māna..*, *tāva..*, *sāva..*, *gardēsnis*, *vi.rēsni.sai* || Pasitaiko, kad veiksmažodžiuose kirčiuotas *a*, *e* kartais tariamas trumpai, pvz., *nēšaukia*, *nēmi.li*, *suprāsk*, *nupēšk*. Latviškuose vietovardžiuose ir kai kuriuose pavieniuose žodžiuose dėl latvių kalbos įtakos bei skoliniuose iš slavų kalbų kirčiuoti *a*, *e* gali būti tariami trumpai, pvz., *Kāplava*, *Krēveni*, *Mēdinas* (vietų pavadinimai), *bālunde.s* 'balandos'; *zapalēnija*. Pastebėta taip pat, kad kirčiuotas atviro skiemens *e* jaunesnių šnekto atstovų tariamas kiek paplatinatas, su nežymiu *a* atspalviu, pvz., *käpe.m*, *lintāla.s*, o senesnieji šnekto atstovai kirčiuotą *e* prieš skiemenu su *u* ar supriekintu *a* kiek pasiaurina, taria su nežymiu *ie* atspalviu, pvz., *miētu*. 'metų', *apiēja*. <*apēja*. 'apējo'. Teko girdėti, kad vietoj kirčiuoto *e* tariamas dvibalsis *ei*, pvz., *ske.dēila.s* (< *skiedēlēs*) 'skiedrelės'.

Žodžio pradžios *e* ir *ei* visada išvirsta *a*, *ai*, pvz., *āsu*. 'esą', *āst* 'esti', *aīna* 'eina', *ailiōj* 'eilėje'.

b) Senieji kirčiuoti žodžio kamieno *i*, *u* paprastai ilginami iki pusilgių, pvz., *nūmire*. (rt. ir *nūomire..*, plg. lat. *nomira*), *būvus*, *ūšlipe.m* 'uzlipome', *īškepe..*, *apīnešta*, *īšlupe..*, *ažūterše..*, *ažūgine*. 'užgynė'. Atskirais retais atvejais kirčiuoti žodžio kamieno *i*, *u* (greičiausiai dėl latvių įtakos) neilginami, pvz., *neslgirdi*, *tūpele.s* 'bateliai', *nūguru*. (plg. lat. *muguru*) 'nugarą' ir kt. Svetimžodžių *u* kartais tariamas ilgai, pvz., *sūtka.s* (< сутки) 'paros'.

c) Šnektoje pasitaikantis svetimžodžių kirčiuotas žodžio kamieno *o* paprastai trumpas, pvz., *kipiatòkas* 'virintas vanduo', *dòmikas* 'rēminis avilys', *burdòvas* 'tamsiai raudonas', *živatnavòdstva* 'gyvuliai' (pvz.: *karytē..*, *avēla*. — *ir visà māna. živatnavòdstva*), *tvòragas* 'varškė', *baciònai* 'gandrai', nors senesniuose skoliniuose jis tariamas ilgai (*šampijõnai*). Nekirčiuotas tokis *o* išvirtęs trumpu *a*, pvz., *nereka-mendūjas* ||

2. Ilgieji balsiai

Senieji nekirčiuoti ilgieji *ā, *ē, *ī, *ū šnektoš žodžio kamiene ir galūnėje dažniausiai yra sutrumpėję iki pusilgių, pvz., ža.lē, rāša.t, me.lýniu., ža.li.naī, māte.m, ma.kēja., se.jímu., pla.kštúte.s 'plokštelės', dabartělia.s 'dabar', bliu.dělin, válgi.mas, kríkšti.te., gáudi.te., su.naī, mi.léjau || Kirčiuoti pagrindiniu (ir šalutiniu atitrauktiniu) kirčiu senieji ī, ū išlikę sveiki, o ā, ē išvirtę ilgaisiais o, ē, pvz., žōlbt., stvēre.s, praplóve., kókis 'koks', žōlbi, rēkiū; perkūnija, nejišgýda.ma, gýdi.te., šaknýte.s, dūmai, knýgà, sūnùs. Tačiau pastebéta, kad senesni šnektoš atstovai ir geriau lietuviškai kalbantys dažnai ir kirčiuotus ā, ē yra išlaikę plačius, pvz., éda 'éda', žiemās 'žiemos', séja 'séja', na.réjau 'noréjau', tévas 'tévas', duktē 'duktė', géda 'géda'. Tai greičiausiai iš senovės paveldėti gyvi žadininkų šnektoš reliktai, siejantys ją su Ciskodo apyl. lietuvių šnekta²² ir palaikomi latvių kalbos įtakos, plg. lat. āda 'oda', ēst 'valgyti'. Jaunesniu šnektoš atstovu kalboje nekirčiuotą senajį ā, ē, ī, ū linkstama trumpinti iki trumpojo, pvz., kurēna, nerukiaū, rukýte., apiniai 'apyniai', rušiū 'rūšiū', kruvõn, válginas, gýditajis, virēsnisai, tilék, silōs 'jégos', rūkijimas 'rūkymas'. Vardažodžių dgs. vard. ir veiksmažodžių būsimojo laiko III a. galūnėse senieji ā, ē, ī, ū visada trumpi: žūsis 'žasys', aūsis 'ausys', ākis 'akys', [túkstuntis 'tükstančiai'; gērus 'geri', teisí.ngus 'teisingi', báltus 'balti'; nestavès, nusibàs, susanès, pavedziàs 'pavedžios', pridìgs, pridažls, surùugs || Naujų šnektoš žodžių gale dėl lk įtakos vietoj iprastinio pusilgio a. (< *ā) retais atvejais tariamas pusilgis o, pvz., šbífero. 'šiferio'.

3. Dvigarsiai

a) Nekirčiuoti šnektoš ie, uo dažniausiai yra išvirtę pusilgiais e, a, pvz., ve.na.llkis 'vienuoliktas', Va.ke.tíja.j, le.túviskai 'lietuviškai', ašta.niū, ge.dódaya., úža.las, tačiau senimo kalboje neretai jie tariami visai sveiki ie, uo, pvz.: l̄šjuoka.s 'išjuokimas', puodūkas, diedútis 'varnaléša', pievōs 'i pievas', pietaiš 'pietumis', Juozúkas, kvieciuōs, skieděla.s 'skiedrelės', žiemās, vařtuos, juodieji, mētuos, pérvažiuoji, u.zuolū, vabuolaī 'vabalai', lietaūs || Greta to kirčiuotame ir nekirčiuotame žodžio gale vietoj uo gana dažnai girdimas ir silpnai labializuotas nejtemptas o (rašomas o), pvz., akòpo.s 'apkasuose', Kalkúno.s | Kálkūno.s 'Kalkūnuose', šitōs 'šituose', pabége-liò.s 'pabégeliuose', plentōs 'plentuose', undō 'vanduo', rudō 'ruduo', akmō 'akmuo', šō 'šuo'. Kiek rečiau tokas o pasitaiko vietoje uo ir žodžio šaknyje, pvz., óga 'uoga', o.gáute. 'uogauti', o.daī 'uodai'²³.

Greičiausiai dėl lk ar gretimų kitų lietuvių šnekto įtakos nekirčiuoti ie, uo sveiki tariami naujai į šnektą atėjusiucose žodžiuose, pvz., rañkšluostis, stālatiese. 'staltiesė'; tesióg, sliekai. Vietoj kirčiuoto uo tariamas ilgas ū šnektais naujame žodyje grúdis 'gruodis' (greičiausiai pagal lenkų grudzień 't. p.').

Kirčiuoti šalutiniu atitrauktiniu kirčiu ie, uo šnektoje taip pat visada sveiki, pvz., netiēsi, viēdri 'kibire', skieždà 'skiedra'; Juðzù, juðkù ||

²² Plg. Ciskodo lietuvių šnektoš lâbas 'lobas', krâsnis 'krosnis' (Bûga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 571).

²³ Kartais tokas o pasitaiko tariamas ir kirčiuotos galūnës -au vietoje, pvz.: nežinò 'nežinau'.

Žodžio galūnėje senieji tvirtapradžiai *ie*, *uo* paprastai išvirtę trumpaisiais *i*, *u* (pvz., *aīsl*; *aīni*; *guliū*). Liepiamosios nuosakos be formanto *k* vns. II a. galūnėje toks trumpasis *i* yra visai nukritęs, pvz., *aīn* 'eik', *pame.gén* 'pamēgink'. Sveikas *ie* tariamas suprievioksmėjusime senajame vietininke *artie* 'arti'.

Šalia bendraties su minkšta priesaga *-t'* (: *aīt'*) senesnių žmonių tartyje plačiai paplitusi forma su priesaga *-te.* (: *aīte..*, *nešte..*), fonetiškai kilusia greičiausiai iš *-tie²⁴*.

b) Žodžio kamieno kirčiuoti ir nekirčiuoti dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* šnektoje, kaip ir gretimose rytų aukštaičių šnektose Lietuvoje, paprastai yra išvirtę *um*, *un*, *im*, *in*, pvz., *bumbýte.*, *kuñpas* 'kampus', *tumsúmas*, *ušpuñpi.s* 'išpampęs', *aplunkýte.*' *balundé* 'balanda', *bälunde.s* 'balandos', *brú.ngi*, *dabójunt*, *duñgtis*, *duñtis* 'dantys', *gi.vénunt*, *kú.nda*, *kuntrýbe..*, *lungaī*, *luñkas*, *nusguñda*. 'nusigando', *pú.nciu.* 'pančių', *pusuñtra..*, *ruñkà*, *skunduõnis* (plg. *skandinti*) 'skenduolis', *šiuñde*. 'šiandien', *tükstuntis* 'tükstančiai', *tú.nkiai*, *tú.nkus* 'tankus', *ú.ndeni*. 'vandenj', *uñkstì*, *untiñnà*, *ú.ntis*, *untrü*, *vérduñciu*. 'verdančių'; *diñgti* 'dengta', *gi.ví.nte..*, *liñk* 'lenk, saugok', *Linkijoj* 'Lenkijoje', *lintëla.s*, *lintü*, *neslinkia*, *nuskiñda..*, *nuskiñdusiu..*, *pí.mpe..*, *pinktädieni..*, taip pat ir *unsispýre*. < *antsispýre*. 'jsispýrē', *piñktas*, *šviñtas*, *tí.msta*, *ži.n-tas* || Tačiau pasitaiko, kad šnektai naujuose žodžiuose, taip pat antriniai dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* tariami sveiki, pvz., *sández.lis*, *rañkdarbiu..*, *rañkšluostis*, *balañdis*; *mán*', *támsta*, *némme.s* (< *nemunès*) 'tokie grybai', *sénmerge..*, *sénpante..*, *věžam*, *ve-nañ*, *ka.žnañ* (sl.) 'kiekviename', *jaunámsiam* 'jaunajam', *latviám*, *ažerañ*, *lenkám*, *pame.gén* 'pamēgink'; *ámžius*, *paskañbink*, iš *leñgva*. ||

Šnektoje užfiksuota atvejų, kai atskiruose žodžiuose šių dvigarsių virtimas yra fakultatyvus, pvz., *brú.ngus*, bet *bráginañam*, *liñk* 'lenk, saugok', bet *súlenktas*, *Linkijoj*, bet *lénkiškai*, *lénkas*, *undž*, *ú.ndeni*, bet *vandeñs*, *piñktas*, bet *peñkì*, *dzia.ví.nt* ir *dzia.vént*, *diñgti*, bet *padeñgti*.

Greta to pastebéta, kad dėl pastangų kalbēti lk kartais į *en* atstatomas ir ne iš *en* kilięs *in*, pvz., *mán* 'pateñka toks duñgtis; susítenki' 'susitinki'.

Į *un* šnektoje paprastai virsta ir veiksmažodžių šaknų intarpinis *an*, pvz., *nesupruñta*, *nesupruñtù*, *pruñtù* 'suprantu' (bet pasakoma ir *neprañtù*), *atsiruñda*. Intarpinis veiksmažodžių šaknų *en*, *em* čia dažniausiai išlieka sveikas, pvz., *ušteñka*, *paténkitas* 'patenkintas', *isítenki*, *nesugleñmba*, *atáskrenda* (nors greta sakoma *skruñda* < *skrañda* < *skreñda*). Nevirsta į *in* ir veiksmažodžių šaknų *en*, atsiradęs dėl balsių kaitos, pvz., *reñkam*, *susírenka*, *leñda*, *nejíslenda*.

Pasitaiko, kad priešdėlio *sán-* dvigarsis *-án-* yra išvirtęs į *uo*, pvz., *súoma.ne.* 'sámoné', supratimas, nuovoka' (: *saneliúte.. jau be súoma.ne.s*: *čia pasäke..*, *čia nežl-na..*; *búva.. pri vlsai súoma.nei ir mire..*). Nors latvių lk kontaktai su tiriamaja šnektą tiek praeityje, tiek ir dabar geri, bet, kaip fonetika rodo, jos *samañā* 'sámoné', *samazgas* 'pamazgos' ir kt. negaléjo turėti įtakos šnektos *súoma.ne.s* susiformavimui. Latvių šnekta (su jomis tiriamoji šnektą, kaip anksčiau minėta, nėra turėjusi ir neturi

²⁴ Pastebétina taip pat, kad retais atvejais šnektoje turima ir bendraties forma su priesaga *-tei*, pvz., *lygintei* 'lyginti', *važiuotei* 'važiuoti', *kalbétei* 'kalbēti', *rašytei* 'rašyti'. Sunku patikėti, kad šis priesagos *-tei* būtu koks reliktas senojo *-tei; plg. dar kitų rytų aukštaičių šnekų bendraties *neštei* 'nešti', *pí.ltei* 'pilti'. Tai greičiausiai naujai pridėta postpozicinė dalelytė (plg. taip pat rytų aukštaičių šnekų *bégtienai* 'bégsti'); dar žr. Lietvių kalbos gramatika. V., 1971, t. 2, p. 398–399.

tiesioginių ryšių) retos (ir ne visai aiškios kilmės) formos *suōmazgas* 'Spülicht', *suō-vara* 'das Querholz auf der Egge', *suōvārdis* 'der Namensvetter', *suovīsta* 'Kindsbinde' ir kt.²⁵ taip pat vargu ar bus galėjusios turėti įtakos tiriamosios šnekto *súoma.ne.* *uo* atsirasti iš *án*. Tiriamosios šnekto *súoma.ne.* atvejis galbūt galėtų būti aiškinamas kaip savarankiškas dvigarsio *an* raidos toje šnekoje padarinys, atsiradęs, galimas daiktas, tuo pačiu keliu, kaip ir kitų rytų aukštaičių šnekto *uo* išsirutuliojęs iš *-án formose *gerúoju ~ gerája*, *gerúosius ~ gerásias* ar *Lazūnų vúožuolas* iš *ánžuolas²⁶. Iš antros pusės, o gal šis *suo-* — tai senojo priešdėlio *suo-* < *sō reliktas?²⁷

Svetimžodžių *am*, *an*, *em*, *en* šnekoje paprastai nepakite, pvz., *ánglas*, *apendi-citas*, *beñkis* 'suolas', *centímetru.*, *cimeñtas*, *fundameñtas*, *grántas* (< lat. *grants*) 'žvyras', *kamándava.ja.*, *kamandujù*, *nerekamendújas*, *peñcija*, *reñdu*. 'nuomą', *strumeñtas* 'instrumentas', *studeñte.*, *šampijõnai*, *valniánka.s* 'grybai vilnutės', *vantròbu*. 'žarnų; vidurių', *venzlaï* 'rankinis bagažas, nešmenė'. Mūsų pastebėta, kad *an* yra išvirtęs *un* svetimžodyje *punciáka.s* 'kojinės'. Tai rodytų, kad pastarasis skolinys šnekoje atsiradęs palyginti gana seniai.

c) Senieji tvirtagaliai dvigarsiai *an*, *en*, *in*, *un*, atliepiantys lk *q*, *e*, *i*, *u*, čia yra išvirtę *u*, *i*, kurie kirčiuoti ilgi, nekirčiuoti — dažniausiai pusilgiai, pvz., *úža.las* 'ąžuolas', *žýsis* 'žąsrys', *ku.sneliúkas* 'kąsnelis; trupučiukas', *nuzgýsta* 'nusigasta', *tru.šý* 'trąšą', *neažušýla* 'neužšala', *apsigržiam* 'apsigręžiame', *skýsta* 'skęsta', *tavýs* 'tavęs', *tý* 'ten', *ásu*. 'esą', *iséjì*. 'išėję', *búvi.s*, *dári.s* 'daręs', *žiēmu*. 'žiemą', *móčiu*. 'motiną', *nepažístu*, *bégunti.*, *výru*. 'vyru', *nesumintí* || Pastebėta, kad jaunesnieji šnekto atstovai nekirčiuotus žodžio galio kilmės *u*, *i* dažniausiai trumpina, pvz., *suáugis* 'suaugęs', *dáris* 'daręs', *láidis* 'leidęs', *numíris* 'numiręs'. Sudurtiniuose žodžiuose retkarčiais pasitaiko, kad senojo tvirtagallo *an* refleksas dvejopas — pusilgis *u* ir pusilgis *a* (lk įtaka!), pvz., *víenu.kart*, *kíta.kart*, *uñtra.kart*. Atskirais atvejais tokis senasis dvigarsis *en* čia išvirsta ir *in*, pvz., *nuskiňsta* 'nuskęsta' (šalia *skýsta*).

Priešdėlių senasis *in* paprastai išvirtęs i *i*, pvz., *íkiše*. 'íkišo', *i.kús* 'íkàs', nors ir jis retais atvejais išlieka: *insídaūžiau* 'susimušiau' (gal dėl *unsispýre*. 'ísispyré' analogijos?).

Būsimojo laiko III a. formoje šnekto *u*, *i* (< *an*, *en*, *in*, *un*) visada trumpi, pvz., *i.kús* 'íkàs', *nuzgùs* 'nusigas', *sugriš* 'sugrięs', *nuskis* 'nuskęs', *pasiùs* 'pasiųs'.

d) Žodžio galio senieji akūtiniai *-án, *-én vardažodžių ir įvardžių vns. *in*. ir vt. yra išvirtę *u*, *i*, pvz., *kadù*, *tadù*, *móčiu* 'motina', *griñčiù* 'gryčia'; *kárvi* 'karve', *žemì* 'žeme'; *ažerì* 'ežere', *miškì* 'miške', *galò* 'gale', *vežimì* 'vežime', *karštumì* 'karštyje', *sciuri* (plg. lat. *stūris*) 'kampe'. Vietininkų galūnių *-én prieš *j* ir *s* yra visai nukritęs, pvz., *žeme.j*, *paežeréj*, *kariúomine.j*, *bažnýčia.j*, *katarój* 'kurioje', *Va.ke.tl.ja.j*, *Ri.gój*

²⁵ Žr. Mülenbachs K. Latviešu valodas vārdnīca. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā, 1927—1929, t. 3, p. 1138—1139; Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951, p. 685—687.

²⁶ Plg. Grinaveckis V. Dėl *-án atitikmenų liet. *-ā kam. vardažodžių ir įvardžių galūnėse kilmės, p. 132—135.

²⁷ Plg. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg—Göttingen, 1962, S. 935—936 ir ten nurodytą literatūrą.

‘Rygoje’, *ma.kūkla.j*, *ža.lēj*, *paciōj*, *pirmōj*, *ailiōj*, *tókia.j*, *fóрма.j*, *balōj*, *liga.nlja.j* ‘ligoninėje’; *bul’bōs* ‘bulvėse’, *dideliuōs*, *rugiuōs*, *dvejuōs*, *kve.ciuōs* ‘kviečiuose’, *miškuōs*, *pabaliuōs*, *paduškōs* (sl.) ‘pagalvėse’, *plaukuōs* || Atvejus, kai su *-én nukrinta ir priešeinantis *j*, žr. p. 230.

Ivardžiuotinių formų I dēmens galūnėje *-án, kaip ir gretimose rytų aukštaičių šnektose, prieš *j* yra išvirtęs *uo*, prieš *s* – *o*²⁸, pvz., *su pirmúoju dákteri*; *su senúoju ku-melbi*; *unksti.vósias bú.lbas pasa.dna.m*; *pirmósias ógas válgam* ||

Senasis akūtinis kai kurių įvardžių vns. jn. ir dgs. gal. formų kirčiuotas *-án šnektoje yra davęs net trejopą refleksą – *úo*, *-ū* ir *-ù*, pvz., *mõmà* (bičių motina) *túos bitis kamándava.ja*; *lepšès vénda su skūrù*, *júos nélupa*; *žárnas jískuta*, *prípucia* ir *júos atávercia* (= išverčia); *némunes* (kelmučius, tokius grybus) *ne ráuna*, *a júos nupjáuna*; *vištà péri kókiùs tris saváites*, *kai pa. jú pádeda pinkiólika šešiólika kiaušliniu*. ||

Pateiktasis įvardžio formos refleksas *-ū* vietoj *-án, mūsų nuomone, savo kilme iš forma visiškai pritampa prie gretimų rytų aukštaičių šnektų (Zarasų ir jų apylinkių) tokį formų, kaip įvardžiuotiniai būdvardžiai *baltúju* ~ *baltája*, *gerúsias* ~ *geréssias*²⁹. Refleksas *-ù* galėjo, mūsų nuomone, atsirasti tik iš *-úo* greičiausiai dėl žodžio galo redukcijos, susijusios su dalies kirčio spūdžio atitraukimu į priešinantį ilgą skiemenu (plg. *júos*, *túos* ir *kókiùs*). Kur tokį sąlygų žodžio galo *-úo* trumpėti nebuvo, jis ir išliko sveikas (*júos*, *túos*).

Skirtingų *-án refleksų buvimas įvardžių galūnėse, be abejo, aiškintinas skirtinė *an* pozicija tose įvardžių formose. Kur įvardžio forma vienskiemenė ir po jo *an* daugiau nebuvvo jokio kito garso, antrasis *an* sandas (riebalsis *n*) bus nykšęs visų lėčiausiai ir ilginęs bei siaurinęs į u išvirtusį pirmajį sandą ilgiausiai.

e) Tvirtapradžio dvigarsio *er* pirmasis sandas šnektos priešdėlyje *per-* visais atvejais yra susiaurejęs ir tariamas kaip é, pvz., *péršalb̄i.s* ‘peršalęs’, *pérnešt̄*, *pérstrukta*, *pértrauki.s*, *pérvardina* ‘duoda kitą pavadinimą’, *périnčiu.mětu*. ‘praéjusių metų’, *pérvede.m*, *pérkalbi* ‘perkalba’, *pérdate..*, *péreite..*, *pérverte..* ‘išvertė’, *pérpjauta*, *pér-vaziuoja*, *pérgi.venimu*. ‘pergyvenimą’. Toks pat ér (greičiausiai dėl *p* ir *f* pozicinio panašumo šnekoje) tariamas ir svetimžodyje *férma.s* ‘fermos’. Siauras ir tvirtagallo dvigarsio *er* pirmasis sandas žodžių *céñtras*, *nevértas*, *véřsim*. Tvirtapradžio *er* siaurėjimo atvejai būdingi ir gretimoms lietuvių šnektoms Lietuvoje³⁰.

Pastebėta, kad pirmasis dvigarsio *er* (ypač nekirčiuoto) sandas dėl didelio siaurėjimo čia neretai išvirtęs *ie*, o pats dvigarsis sutrigarsėjęs, pvz., *Kiergalvýs* ‘Kergalvys’ (pavardė), *Kieřgelis* ‘Kergelis’ (pavardė), *miergáičių*. ‘mergaičių’, *Vierdaniene*. ‘Verdanienė’ (pavardė). Siaurojo ilgojo ē virtimas *ie* atskirais atvejais yra pažystamas ir gretimai Aknystės latvių šnektai³¹.

²⁸ Plg. Grinaveckis V. Dėl *-án atitikmenų liet. *ā kam. vardažodžių ir įvardžių galūnėse kilmės, p. 132–135.

²⁹ Plg. Grinaveckis V. Dėl *-án atitikmenų liet. *ā kam. vardažodžių ir įvardžių galūnėse kilmės, p. 126–127 ir ten minimą literatūrą.

³⁰ Plg. Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), p. 320.

³¹ Žr. Ancītis K. Aknystes izloksne, p. 66–67.

4. Balsių praleidimo atvejai

a) Susidūrus skirtingų morfemų balsiams ar dvibalsiams, vienas jų gali būti praleidžiamas, pvz., (antrasis) *nepsimóka* < *neapsimoka*; *netsl̄šauke.* < *neatsišauke*, *netvaikysi* < *neatvaikysi* 'nenuvaikysi'; (pirmasis) *nejiseisi* < *neišsieisi* 'neišsiversi', *priseīna* < *prisieina* 'tenka', *pasiłks* < *pasiilgs*, bet *suáugi.s* 'suaugės'. Kai sandūroje pasitaiko du tie patys balsiai, arba kai pirmojoje morfemoje yra *a*, *u*, antrojoje — *i*, abu tie balsiai išlieka, o i jų tarpą ispraudžiamas *j* (žr. p. 230).

b) Morfemų sandūroje paprastai gali būti praleidžiamas ir nekirčiuotos sangrąžos dalelytės balsis *-i*, pvz., *paskalbēte*. 'pasikalbēti', *pasklausytum* 'pasiklausytum', *pazdūodat* 'pasiduodate', bet *unsispýre.*; *insl̄daužiau* ||

IV. KIRTIS IR PRIEGAIDĖS

a) Šnektose kirčiavimo sistema nėra visai stabili ir daugeliu atvejų gana naujoviška. Pačių senųjų šnektose atstovų tartyje paprastai beveik dėsningai išlai-koma lk kirčio vieta, pvz., *tvirtà*, *runkà*, *varlàs*, *dungčiù*, *nepruntù*, *primirštù*, *unkstù*, *kartùs*, *bjauri*, *pinkiùs*, *pinkiàs*, *kalbù*, *minkštà*, *girdžiù*, *žiūriù*, *jauni*. Tačiau žodžių su trumpa kirčiuota galūne priešinančio ilgo skiemens ē, o, ie, uo niekada nepakite, pvz., *dievù*, *skiedà* 'skiedra', *momà* 'mama', *miestùs*, *tvorù³²*, *nérà*, *žmogùs*, *teliokùs*, *kietùs*, *ramunéliùs* 'ramunéles', *kruopàs*, *viedri* 'kibire'. Be to, tokiuose prieškirtiniuose ilguose skiemenyse paprastai gana aiškiai girdimas antrasis — šalutinis atitrauktinis kirtis, arba susidaro išpūdis, kad kirtis lyg ir padalijamas abiem skiemensis, pvz., *netiēsl*, *blýnùs*, *žiūriù*, *töli*, *žmõnà*, *gûštà*, *liëkù* (plg. lat. *lieku*) 'dedu', *týli*, *nebèda³³*. Šie pavyzdžiai rodytų, kad kirti čia pradėta atitrauki dar prieš nekirčiuotu ilgųjų trumpéjimą ir vienbalséjimą. Tačiau šalutinis atitrauktinis kirtis, apskritai imant, ne visada aiškus ir stiprus. Stipresnis balso spūdis kartais tenka galiniam skiemeniui (ypač būsimojo laiko vns. I ir II a. galūnėse — *mirsiù*, *aisi*). Nežiūrint to, šnektoje, ypač jaunesniųjų tartyje, kartais pastebimas dalinis kirčio atitraukimas, visai kirčio spūdžio nepaliekant galiniam trumpam skiemeniui, pvz., *viščiòkus*, *aguřkus*, *grabèstus*, *griñcia*, *miřtis*, *šířdis*, *piřštus*, *vařkus*. Kad šnektose kirtis kartais tikrai nėra stabilus, be kita ko rodo ir atvejai, kai tvirtapradės šaknies pastovaus kirčiavimo žodžiai sporadiškai kirti nukelia į trumpą galūnę, pvz., *žiedù* 'žiedu', *žiedùs*, 'žledus', *melžiù* 'mélžiu' ir kt.³⁴ Taip yra greičiausiai dėl to, kad šnektoje jau pradeda reikštis dalinis kirčio atitraukimas, kad jos kirčiavimo sistema tolydžio vis labiau darosi išklabinama tiek gretimų lietuvių šnektų, tiek latvių lk bei kitų kalbų kirčiavimo įtakos. Be kita ko, šnektoje pastebéta ir sporadiško kirčio atitraukimo iš trumpos galūnės į

³² Būgos K. aprašytoje Ciskodo lietuvių šnektoje šio reiškinio nekonstatuota. Iš ten jo užrašytas pavyzdys *tvārā* (žr. Būga K. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 571).

³³ Panašus kirčiavimas anksčiau konstatuotas gretimose lietuvių šnektose Lietuvoje ir Baltarusijos TSR, žr. Grinaveckienė E. Kai kurios Apso tarmės būdingesnės ypatybės, p. 175—176 ir ten nurodytus kitus šaltinius.

³⁴ Plg. Grinaveckis V. Nauji duomenys apie vakarų dzūkų tarmės kirčiavimą. — Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai. A serija, t. 4(41), (1972), p. 182—185.

trumpą priešinanti skiemę, pvz., *mažiūcius* 'mažučius', *galines* 'galinės', *mūses* 'musės', *neti.rūmus* (plg. lat. *netīrumi* 'išmatos') 'nešvarumūs, mēšlus', *vidutinius* 'vidutiniūs; viduriniūs, iš vidurių', *kurziūku* 'skilandžiu'. Tačiau tokie atvejai palyginti reti.

Dėl latvių kalbos įtakos šnektose kirčiavimo sistemoje yra pastebima nauja tendencija kirčiuoti pirmąjį žodžio skiemę (tiksliau – žodžio šaknį), pvz., *mēzgima*, *knýga* 'mezgimo knyga', *gailējau*, *giminē* 'giminė', *īdomu*, *mēšlais*, *bālandis*, *lāpus*, *rūgitas* 'raugintas', *nusirāminte*. 'nusiraminti', *mōkina* 'moko', *rōzytes* 'rožytes', *sližkai* || Tačiau toks kirčio atitraukimas néra dësningas ir reguliarus. Jî turintys žodžiai, kaip iš daugumo pavyzdžių matyti, kartu išlaiko ir pirminiam (lietuviškam) kirčiavimui būdingą kirčiuoto skiemens ilgumą. Nors latviškas kirčiavimas čia dar gana retas, bet vis dėlto šnektoje dažnėja paralelių formų (daugiausia naujesnių žodžių), lygiagrečiai kirčiuojamų dvejopai – pagal lietuviškos ir latviškos kirčiavimo sistemas dësnius, pvz., *baltaī / baltaī* (prieveiksmis), *ma.kykliu*. / *mōkykliu*. 'mokyklų', *Va.ke.tija.j* / *Vōke.tija.j*, *pa.rúojas* / *pàruojas* (pastarasis pavyzdys rodo itin neseną latvišką kirčiavimą, atsiradusį šnektoje jau po nekirčiuoto ā sutrumpėjimo, plg. lat. *pāroties*) 'poruojas', *isima.kinaū* / *isimōkinau* 'išsimokiau', *nereikia* / *nēreikia*, *visā akīs* / *vīsa àkis*, *te.vai* / *tēvai* ||

Svetimos kilmės žodžiai pakliuvo į šnekta su savo kirčiu, ir taip dažniausiai jie yra kirčiuojami, pvz., *akòpus* 'apkasus', *du klāsus* 'dvi klases', *rasõrna celiēga* 'vežimas su spyrusklemis', *vantròbus* 'žarnas', *sòtkas* 'arus', *živatnavòdstva* 'gyvuliai'. Tai irgi rodo, kad svetimžodžiai šnekta užplūdo palyginti neseniai. Tačiau šnektose skolinio *punčiakàs* 'kojines' kirčiavimas rodo, kad žodis paskolintas seniai ir yra paklusęs lietuviškam kirčiavimui.

b) Šnektoje priegaidės skiriamos palyginti visai aiškiai. Tvirtagalių dvigarsių antrasis sandas čia labai ryškus, o pirmasis dažniausiai sutamsintas, kiek redukuotas. Ypač tas sutamsinimas akivaizdus dvibalsyje *au*, kurio pirmasis sandas tariamas net su nežymiu *o* atspalviu, pvz., *šāūkiam*, *dāūg*, *pašāūks*. Kartais net susidaro įspūdis, kad tvirtagalis atviro žodžio galo *au* tariamas lyg ir su tam tikru nukirtimu, pvz., *rukiāū* 'rūkiau', *sakāū* || Panašiai ir su tvirtagaliu dvibalsiu *ai*. Jo pirmasis sandas dėl redukcijos labai panašus į *α* (ypač tai ryšku žodžio gale), pvz., *sakāī* / *sakāī*, *laukaī* / *laukāī* || Atvirame ir uždarame žodžio gale kirčiuotas *ɔ* <*uo* ir *au*, mūsų ausiai atrodo, šnektoje tariamas su gana aiškia kirstine priegaidė, pvz., *š̄ō* 'šuo', *šit̄s* 'šituos', *plent̄s* 'plentuose'; *nežin̄* 'nežinau'.

Tvirtapradžių *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r* dvigarsių pirmasis sandas paprastai yra pailgintas iki pusilgio, pvz., *šú.lni*. 'šulinj', *kí.lpa*, *ší.rdi*., *čiú.lba*, *kú.rke.s* 'kalakutės', *sušī.lda*., *patī.nsta* || Dvigarsiai, kilę iš tvirtapradžių *a*, *e+m*, *n* savo ilgumu, mūsų ausiai atrodo, yra sutapę su šnektose senaisiais tvirtapradžiais *i*, *u* + *m*, *n*, pvz., *brú.ngi*, *kú.nda*, *pí.mpe*. ||

Pasitaiko, kad tvirtagalis *-il-* šnektoje išvirtęs į *-iul-*, kaip ir kai kuriose kitose rytų aukštaičių šnektose, pvz.: *šiułta* 'šilta'.

Vidurinę priegaidę turi šnektose kirčiuoti pusilgiai *i*, *u* ir priešdėlių, dviskiemenių bendračių bei iš jų padarytų laikų, aukštesniojo laipsnio formų ir įvardžių *mano*, *tavo*,

savo a, e, pvz., *stipra*. 'stipraus', i.pi.n̄mas 'ipinas', n̄umeta, le.tūviskai; p̄ameta, kāste., gerēsnis, māna. ||³⁵

V. IŠVADOS

1. Latvijos TSR Daugpilio rajono lietuvių šnekta savo fonetinėmis (ir kitomis) ypatybėmis yra glaudžiai susijusi su visu lietuvių kalbos tarmių arealu ir yra jo tesi- nys.

2. Šnekta priklauso rytų dzūkams žalininkams, bet turi ir žadininkams būdingų ypatybių.

3. Sutapdama su Lietuvos rytų dzūkų šnekta, ji turi ir nemaža tik jai būdingų fonetinių ypatybių (nenuoseklus dzūkavimas pagal abi ypatybes, nenuoseklus kai kurių priebalsių kietinimas, dvibalsio uo tam tikrais atvejais virtimas o, kirstinės priegaidės apraiškos, kirčio spūdžio dalies atitraukimas iš trumpos galūnės į ilgą priešenantį skiemeni, latviško kirčiavimo apraiškos ir kt.). Ji taip pat turi ypatybių, nesupatinančių ją su K. Būgos 1911 m. ištirta Ciskodo lietuvių šnekta (Latvijos TSR Rezknės raj.), ir mūsų pateikiamieji tiriamosios šnekto faktai kiek patikslina K. Būgos lyginamuosius jos duomenis.

4. Šnektoje jaučiama palyginti stipri lietuvių ir latvių lk ir ją supančių slavų kalbų (baltarusių, lenkų, rusų) šnekų įtaka.

5. Šnekta yra aiškiai nykstanti.

6. Ateityje reikėtų detaliau ištyrinėti visą šnekto sistemą, nes jau ir čia skelbiami jos duomenys savo naujumu, mūsų nuomone, yra aktualūs ir svarbūs istorinei ir da- bartinei lietuvių dialektologijai, fonetikai, leksikografijai, lietuvių—latvių ir baltų be slavų kalbų kontaktams.

Э. ГРИНАВЕЦКЕНЕ

ФОНЕТИКА ЛИТОВСКОГО ГОВОРА ОКРЕСТНОСТЕЙ ДАУГАВПИЛСА (ЛатвССР)

Резюме

Изолированный литовский говор левобережья р. Даугавы (Даугавпилс- ский р-н ЛатвССР) в диалектологической экспедиции 1977 г. исследовался нами, можно сказать, впервые. Однако некоторое сравнение его диалектных данных приводилось и литовским языковедом К. Бугой, который в 1911 г. на территории Латвии обследовал изолированный литовский говор окрестностей Цискода (ныне Резекненский р-н).

На основе новейших диалектных данных в статье установлено, что своей фонетической системой исследуемый говор тесно связан с ареалом литовских диалектов Литовской ССР и является его продолжением. Говор принадлежит диалекту так называемых восточных звуков-жалинников, но наряду с этим в нем отмечаются и некоторые особенности, характерные для так называемого жадининского говора.

³⁵ Autorė iš visos širdies dėkoja Latvijos valstybinio P. Stučkos universiteto prof. dr. M. Rudzytei, malonai sutikusiai perskaityti šį straipsnį ir padariusiai vertingų pastabų.

Говор имеет немало особенностей, присущих только ему одному. К числу таких относим:

- а) не совсем закономерное „дзуканье“ – произношение аффрикат *c*, *dz* перед исконно передними гласными, и перед гласными, продвинутыми вперед;
- б) не совсем закономерное отвердение некоторых согласных;
- в) превращение дифтонга *uo* в определенных случаях в монофонг *ɔ*;
- г) следы усеченной интонации;
- д) частичную оттяжку силы ударения с краткого окончания на долгий предпоследний слог;
- е) элементы ударения латышского языка;
- ж) определенные отличия его фонетики от фонетики литовского говора Цискода.

На конкретных примерах автором статьи также установлено, что в говоре проявляется сильное взаимодействие языковых систем как литовского и латышского литературных языков, так и окружающих его диалектов славянских языков – белорусского, русского, польского.

Установлено также, что исследуемый литовский говор относится к исчезающим.